

การพัฒนาเกษตรยั่งยืน: มิติใหม่ และการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม

สุวินัย รันดาเว^{1/}

บทนำ

ในอดีตที่ผ่านมา การพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรขาดกระบวนการเชื่อมโยงผลงานวิจัยสู่ชุมชน และพื้นที่เป้าหมายอย่างเป็นระบบ ขาดความต่อเนื่อง และการบริหารจัดการไม่อยู่ในลักษณะของการบูรณาการ ตลอดจนการจัดกิจกรรมและงบประมาณลงพื้นที่มุ่งเน้นการพัฒนาเฉพาะเรื่อง ทำให้ผลงานวิจัยไม่ตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง ยิ่งกว่านั้น ชุมชนในท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา การประสานงานระหว่างหน่วยงานวิจัยและหน่วยงานส่งเสริมไม่เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้เกิดช่องว่างของการพัฒนาเทคโนโลยีขึ้น นอกจากนี้ ผลพวงของการพัฒนาที่ผ่านมา ยังก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในระดับที่น่าเป็นห่วงอีกด้วย

สถานการณ์ดังกล่าวได้นำไปสู่แนวทางแก้ปัญหา ที่ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มเกษตรกร หันมาให้ความสนใจในการทำการเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ธรรมชาติ รักษาสมดุลย์ของระบบนิเวศ ทำให้สิ่งแวดล้อมไม่เป็นพิษ มีความปลอดภัย ทั้งแก่ผู้ผลิต ผู้บริโภค และชุมชน มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้การพัฒนาเทคโนโลยีให้มีความสอดคล้องกับปัญหาและแนวทางการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในชุมชน ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค นำไปสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน อันเป็นเป้าหมายหลักในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (2540-2544) ทิศทางดังกล่าว ยังคงเป็นเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 (2545-2548) แต่หันมาให้ความสำคัญโดยกำหนดเป็นจุดเน้นที่กระบวนการทำงานและการผสมผสานเทคโนโลยีใหม่กับภูมิปัญญาชาวบ้าน พร้อมทั้งเปิดโอกาสให้มีการประสานงานระหว่างภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ และกลุ่มเกษตรกรที่เกี่ยวข้องมากขึ้น

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ จึงได้กำหนดนโยบายให้มีการบูรณาการ “โครงการ/งาน/กิจกรรม” ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเทคโนโลยี และการขยายผลไปสู่การปฏิบัติของเกษตรกร มีการระดมทรัพยากรบุคคลและงบประมาณลงในพื้นที่และชุมชนในลักษณะผสมผสาน เช่นการจัดตั้งโครงการเพิ่มศักยภาพชุมชนด้านการเกษตรขึ้น มุ่งเน้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ควบคู่กับการพัฒนา เพื่อให้เกษตรกรได้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้รับความร่วมมือจากองค์กรระหว่างประเทศ ในการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ในการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรอย่างมีส่วนร่วม จากทุกฝ่ายที่

^{1/} นักวิชาการเกษตร 8 ศูนย์ผลักดันสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออก รองผู้จัดการโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน กรมวิชาการเกษตร

เกี่ยวข้อง ตลอดจนมีการจัดตั้งศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล เพื่อทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางเผยแพร่ข้อมูลเทคโนโลยีที่พัฒนาแล้ว และเป็นหน่วยประสานงานระหว่างองค์กรชุมชน ภาคเอกชน และภาครัฐในท้องถิ่น

แนวคิดในการดำรงชีวิตของเกษตรกรไทย

ในอดีต แนวความคิดในการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกร เป็นการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน มีบางส่วนอาจนำไปใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นที่ต้องการใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ในบางครั้งต้องผลิตเพื่อส่งให้แก่ผู้บริหารปกครองบ้านเมือง หรือส่งให้แก่กองทัพเพื่อใช้ในการทำนุบำรุงกำลังพล ทั้งในยามสงบและยามศึกสงคราม เกษตรกรดำรงชีวิตและมีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย เนื่องจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตจะใช้ปัจจัยต่าง ๆ เฉพาะเท่าที่จำเป็นโดยธรรมชาติจริง ๆ เท่านั้น

วิถีชีวิตของเกษตรกรซึ่งเป็นชาวชนบทในอดีต มีความสุขและมีความมั่นคงตามอัตภาพ ฟังพาทนเองได้ในการดำรงชีพ ผลิตอาหารได้เองไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก หรือหากมีบ้างก็ไม่มากนัก มักจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือชุมชนในละแวกเดียวกัน มีความรู้จักมักคุ้นกัน ถ้วนหน้าในชุมชนที่อยู่อาศัย มีความอบอุ่นในชีวิตครอบครัวซึ่งอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่ คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันโดยตรงหรือเกี่ยวดองกันทางใดทางหนึ่ง ความสมัครสมานสามัคคีในครอบครัว และในชุมชนมีสูง สามารถหาความรื่นเริงบันเทิงใจได้จากประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ และอีกเช่นกัน ประเพณีและกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ก็มีที่มาจากกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่ มีการประกอบกิจกรรมทางด้านศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ตามช่วงเวลาที่สอดคล้องกับการทำนา ปลูกข้าว และเก็บเกี่ยวข้าว วิถีชีวิตความเป็นอยู่ผูกพันกับเงินตราน้อยมาก ให้ความสำคัญกับความรู้สึกถนอมน้ำใจของคนที่อยู่ร่วมกัน ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตมากกว่า หรืออาจพูดได้ว่า วิถีชีวิตของเกษตรกรในอดีตนั้น เน้นหนักสิ่งที่เป็น “นามธรรม (คุณภาพชีวิต)” มากกว่าสิ่งที่เป็น “รูปธรรม (เงินตรา)”

ต่อมาภายหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรเริ่มเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญของบ้านเมือง เงินตราเข้ามามีบทบาทในชีวิตความเป็นอยู่มากขึ้น การดำรงชีวิตมีความสุขสบายมากขึ้นตามความเจริญทางด้านวัตถุ ได้รับการอำนวยความสะดวกจากภาครัฐทั้งในการประกอบอาชีพ คือ การสร้างคูคลองส่งน้ำ การสร้างถนนหนทางในการสัญจรไปมา มีการผลิตกระแสไฟฟ้าและส่งกระจายไปในพื้นที่ชนบทมากขึ้นเรื่อย ๆ ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้น แนวความคิดในการทำการเกษตรก็เปลี่ยนไป จากการผลิตเพียงเพื่อการดำรงชีพ มาสู่การผลิตเพิ่มขึ้นจากเดิม เพื่อนำไปขายให้มีรายได้ส่วนเกินไว้ใช้จ่ายใช้สอยซื้อหาความสะดวกสบายเพิ่มขึ้น

สภาพของเกษตรกรไทยในปัจจุบัน

จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ. 2541 โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาด้านการเกษตรของประเทศ พอสรุปประเด็นสำคัญของสภาพเกษตรกรไทยยุคปัจจุบันได้ดังนี้

เกษตรกรยังเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ มีจำนวนมากถึงหนึ่งในสามของครอบครัวทั้งหมด และเป็นประชากรที่ผลิตอาหารเลี้ยงคนทั้งประเทศ ในขณะเดียวกันก็ส่งเป็นสินค้าออกไปขายต่างประเทศ นำเงินตราต่างประเทศเข้ามาเป็นจำนวนมาก และยังก่อให้เกิดธุรกิจต่อเนื่องอีกมากมาย ขณะเดียวกันเกษตรกรไทยส่วนใหญ่มีที่ดินถือครองจำนวนน้อย ครัวเรือนละประมาณ 20 ไร่ เท่านั้น และมีขนาดลดลงเรื่อย ๆ ตามระยะเวลาที่ผ่านมาพร้อมกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นตามลำดับ เนื้อที่ถือครองส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ทำนา และทำไร่อยู่ในภาคอีสาน ภาคเหนือ และภาคกลาง การผลิตมีปัญหามากมาย ส่วนใหญ่อยู่ที่ปัจจัยพื้นฐาน เช่น ความอุดมสมบูรณ์ของดิน การขาดแคลนน้ำในการเกษตรต้องอาศัยน้ำฝน ขาดแคลนเงินทุนในการประกอบอาชีพ ต้องอาศัยปัจจัยการผลิตจากภายนอกท้องถิ่น เป็นสาเหตุที่ทำให้ผลผลิตต่อพื้นที่ต่ำ อีกทั้งเกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีการศึกษาต่ำ ในขณะเดียวกันมีการละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ ทำให้ศักยภาพในการที่จะพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรต่อไปในอนาคตไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร การปรับใช้เทคโนโลยีมีความยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น ทำให้เกษตรกรมีรายได้ต่ำ รายได้เฉลี่ยต่อปีต่อครัวเรือนอยู่ในช่วง 10,000-50,000 บาท ต่ำกว่าผู้ประกอบการอื่นมาก รายได้จากการเกษตรเป็นการปลูกพืช ร่วมกับการเลี้ยงสัตว์เป็นส่วนใหญ่ เกษตรกรขาดแคลนทุนทรัพย์ในการลงทุนซื้อและซ่อมแซมเครื่องจักรกลการเกษตร อันเป็นปัจจัยสำคัญในการลดต้นทุนการผลิต และเกษตรกรกว่าครึ่งมีหนี้สินติดตัว โดยที่หนี้สินเหล่านี้นำมาใช้ในการเกษตรเพียง 50% เท่านั้น ในภาคอีสานมีจำนวนเกษตรกรที่มีหนี้สินมากที่สุด รองลงมาได้แก่ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ตามลำดับ

การแก้ปัญหาโดยภาครัฐที่ผ่านมา

ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2500-2504) สินค้าเกษตรที่ทำรายได้หลักให้แก่ประเทศคือข้าวและยางพารา ต่อมาเมื่อเข้าสู่ระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2505-2509) มีสินค้าส่งออกทำรายได้ให้แก่ประเทศเพิ่มขึ้นอีกสองพืช คือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และปอแก้ว เมื่อเข้าสู่ช่วงระยะเวลาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) มีสินค้ามันสำปะหลังเพิ่มเข้ามาในการส่งออกต่างประเทศ การส่งออกน้ำตาลจากอ้อยมามีในช่วงระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ส่วนถั่วและยาสูบเป็นสินค้าสำคัญที่ส่งออกได้ในช่วงระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 จะเห็นได้ว่า รายได้จากการส่งออกของประเทศไทยในช่วงนั้นเป็นสินค้าที่ได้จากพืชอายุสั้นทั้งสิ้น แต่พอถึงช่วงระยะเวลาของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ก็เกิดวิกฤติ สินค้าเกษตรที่เคยส่งออกมีปัญหาการตลาดและราคาตกต่ำ สินค้าเกษตรที่เข้ามาแทนที่พืชไร่ (ในขณะที่การส่งออกข้าวและยางพารายังเป็นสินค้าส่งออกหลักอยู่เช่นเดิม) คือพืชสวน เช่นกาแฟ และสินค้าปศุสัตว์เช่นไก่ สินค้าประมงเช่นกุ้ง ทำให้โอกาสทางการเกษตรของไทยเปลี่ยนไป

การยกวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับต่อ ๆ มาได้วางแนวนโยบายในการพัฒนา โดยให้ความสำคัญในการเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ต่อครัวเรือนให้มากขึ้น เน้นการผลิตเพื่อขายอัน หมายถึงการผลิตเพื่อการค้า มีการลงทุนสูง มีการเอาใจใส่ในเรื่องของคุณภาพผลิตผล เกษตรกรมีความเข้าใจในเรื่องของการตลาด สามารถรวมกลุ่มกันเองผลิตเพื่อขายในประเทศหรือส่งออก เกษตรกรยอมรับเงินตราและรายได้เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต ในขณะเดียวกัน ภาครัฐก็เร่งรัดการพัฒนาบ้านเมือง โดยใช้

รายได้ต่อครัวเรือนเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนา ชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรในชนบทจึงเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างมากมาย เกษตรกรเปลี่ยนแนวความคิดในการผลิตมาเป็นการมุ่งมั่นสร้างรายได้ ต้องการความร่ำรวยเงินทองในการเปลี่ยนวิถีชีวิตให้ดีขึ้น มีการแสวงหาทรัพยากรในการผลิตเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สะสมอยู่ตามธรรมชาติ การบุกรุกทำลายป่าจึงเกิดขึ้น และระบดลกลามออกไปอย่างรวดเร็ว การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ก็ดำเนินไปอย่างไม่ถนอม ต้นน้ำลำธารถูกทำลาย โรคแมลงศัตรูพืชระบาดมากขึ้น เกษตรกรระดมใช้สารเคมีในการปราบศัตรูพืชมากขึ้น จนเกิดมลภาวะแพร่กระจายทั่วไป

รัฐบาลได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติวางแนวทางการพัฒนา เป็นผลให้มีการเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตที่สำคัญ ๆ ของประชาชน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีคุณภาพชีวิตตามแนววิถีชีวิตแบบใหม่ดีขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอาหารอนามัย สาธารณสุข การศึกษา การประกอบอาชีพขั้นพื้นฐานต่าง ๆ สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตในเขตชนบทที่ล้าหลังมาก ๆ ขึ้นมาได้อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ แต่ปัญหาที่ตามมานับตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 เป็นต้นมา คือ ระดับรายได้ของเกษตรกรและชาวชนบทกลับลดลง เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในระบบเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศ ทำให้ราคาพืชผลภายในประเทศตกต่ำ เกษตรกรมีรายได้ลดลงค่อนข้างมาก แผนพัฒนาฯ ฉบับต่อ ๆ มาจึงยิ่งเน้นหนักในการพัฒนาเพื่อยกระดับรายได้ของเกษตรกรให้สูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ระบบการผลิตที่ผลิตเพื่อขายกลายเป็นวิถีชีวิตที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป การผลิตในระบบนี้จำเป็นต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากขึ้น การจำหน่ายผลิตผลส่วนใหญ่ก็ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยภายนอกเช่นกัน ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเองอ่อนแอลงเรื่อย ๆ มีการใช้ทรัพยากรทุนที่มีอยู่อย่างรุนแรง ปราศจากการทำนุบำรุงอย่างถูกต้อง มีการทำนามากกว่าปีละหนึ่งครั้ง มีการปลูกพืชหลายชนิดหลายครั้งในรอบปี ใช้การเขตรกรรมที่ผิดวิธี ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อหวังจะได้เงินมากขึ้น เกษตรกรจำต้องลงทุนไปก่อนหรือกู้หนี้ยืมสินมาลงทุนทำการผลิต ก่อนที่จะขายผลผลิตแล้วมีรายได้ในภายหลัง รูปแบบของชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรุนแรง ในบางครั้งผลผลิตได้น้อยไม่คุ้มทุน ในบางฤดูโรคแมลงศัตรูพืชระบาดต้องลงทุนเพิ่มขึ้น เมื่อขายผลิตผลไปกลับไม่ได้กำไรหรือบางครั้งขาดทุน ในบางฤดูถูกภัยธรรมชาติฝนแล้งน้ำท่วม ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินเพิ่มขึ้น บางครัวเรือนต้องขายที่ทำกินแล้วโยกย้ายถิ่นฐานไปบุกรุกทำลายป่าต่อไป บางครัวเรือนต้องอพยพไปหางานทำเพื่อให้มีรายได้ในต่างถิ่น บางคนอพยพไปอยู่ในสังคมเมืองอย่างถาวร เกิดอาการบ้านแตกพลัดกระจัดกระจายกันไปคนละทิศคนละทาง ความอบอุ่นในครอบครัวลดลง การพึ่งพากันระหว่างหมู่ญาติพี่น้องและบ้านใกล้เรือนเคียงลดลง การ

ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งในด้านความรื่นเริงและพิธีกรรมทางศาสนาตลอด คุณภาพชีวิตของเกษตรกร ถดถอยลงไปเรื่อย ๆ วิธีชีวิตของเกษตรกรก็เปลี่ยนไปตามสภาพเศรษฐกิจเช่นกัน

เนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ยกฐานะขึ้น โดยมุ่งไปที่การเพิ่มผลผลิตและเพิ่มรายได้ของเกษตรกรมากกว่าการยกระดับคุณภาพชีวิต ตลอดระยะเวลาของการพัฒนาประเทศตามแนวทางใหม่ประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ประเทศไทยได้ใช้ยุทธวิธีพัฒนาการเกษตรที่ไม่สอดคล้องกับหลักปรัชญาในการส่งเสริมการเกษตรที่ว่า “จะต้องพัฒนาเกษตรกรให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้” แต่กลับใช้วิธีการส่งเสริมการเกษตรแบบสำเร็จรูปในรูปแบบของ “เกษตรสงเคราะห์” ที่ให้การสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่จำเป็นแก่เกษตรกรในการเพิ่มผลผลิตของตน ทำให้เกษตรกรฝากความหวังในการนำทางเพื่อการพัฒนาชีวิตของตนไว้กับภาครัฐ ซึ่งใช้รูปแบบการพัฒนาที่กำหนด นำพาประชากรในภาคเกษตรกรรมไปสู่ลักษณะของสังคมแบบ “รวยกระจุก จนกระจาย” เกษตรกรและครอบครัวพึ่งพาตนเองได้น้อยลง เกษตรกรที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินกลายเป็นผู้เช่าหรือผู้รับจ้างผู้ขายแรงงาน ระบบนิเวศในท้องถิ่นและชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างยากที่จะกลับคืนมาเหมือนเดิม

ในปัจจุบัน ภาครัฐได้ปรับแผนการดำเนินงานไปบ้างแล้ว แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ให้ความสำคัญกับการเพิ่มความแข็งแกร่งในภาคเกษตร คือการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน การพัฒนาการเกษตรยั่งยืนประเภทต่าง ๆ และการเพิ่มมูลค่าสินค้าเกษตร ปรับปรุงระบบการปลูกพืชในเขตชลประทานลุ่มเจ้าพระยา สนับสนุนการวิจัยและพัฒนาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ พัฒนาระบบเกษตรทางเลือกเพื่อลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ฟื้นฟูและปรับปรุงระบบบริหารจัดการ ตลอดจนการสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่จำเป็น แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ยังได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน เพราะมองเห็นว่าคนจะมีบทบาทสำคัญทั้งในส่วนที่เป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนา และเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกระทบจากการพัฒนา แต่สิ่งหนึ่งที่ขาดไปก็คือ ไม่ได้เน้นกระบวนการทำงานเพื่อการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรมากนัก

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2548) ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการทำงานเพิ่มขึ้นอย่างมาก สนับสนุนการขยายกลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรในการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบยั่งยืน เปิดโอกาสให้เป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ซึ่งกันและกัน ระหว่างองค์กรภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ กลุ่มเกษตรกร และผู้สนใจทั่วไป เน้นการพัฒนาที่มี การผสมผสานเทคโนโลยี “ใหม่” กับ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เข้าด้วยกัน

ในขณะเดียวกัน ภาครัฐได้สร้างพื้นฐานในการพัฒนาเพื่อสร้างแนวคิดให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยการกำหนดนโยบายภาคเกษตรที่ไม่เพียงแต่ผูกพันต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ยังคำนึงถึงกระแสตื่นตัวของประชาชนในเรื่องความใส่ใจต่อการบริโภคสินค้าที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพ โดยใช้วิธี “การผลิตสินค้าทางการเกษตรอย่างถูกต้องและเหมาะสม (Good Agricultural Practices)” ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและอนามัย ทั้งต่อตัวเกษตรกรผู้ผลิตเอง และต่อประชาชนผู้บริโภค ซึ่งได้พยายามสร้างความสนใจและตื่นตัวให้เกิดขึ้นอย่าง

กว้างขวาง โดยให้เกษตรกรและประชาชนมีส่วนร่วมมากที่สุด ในสถานการณ์เศรษฐกิจปัจจุบัน ที่มีปัญหาทางด้านการเงิน การคลัง และมีข้อจำกัดในเรื่องของงบประมาณและอัตราค่าจ้าง

การพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม

เดิมภาครัฐได้สนับสนุนเจ้าหน้าที่เร่งรัดทำการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตร โดยมุ่งเรื่องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น เน้นการทำวิจัยตามหลักวิชาการในศูนย์วิจัยหรือสถานียทดลองต่าง ๆ เมื่อได้ผลสรุปจากหัวข้อวิจัยที่กำหนดแล้ว ก็นำผลที่ได้ให้ฝ่ายส่งเสริมนำไปสอนหรือถ่ายทอดให้กับเกษตรกรต่อไป (มักใช้วิธีการฝึกอบรม)

แต่วิธีการถ่ายทอดดังกล่าวไม่ประสบผลเท่าที่ควร เนื่องจากการแปลงความรู้ที่ได้จากการวิจัยให้กับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเพื่อนำไปสู่เกษตรกร ยังไม่ชัดเจนและไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติ จึงไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาในระดับไร่นาของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง

ต่อมาได้มีการปรับยุทธวิธีถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่เกษตรกร โดยใช้การฝึกอบรมแล้วตรวจเยี่ยม (Training and Visit System: T&V) คือการนำเกษตรกรมาฝึกอบรม จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมที่ได้รับความรู้จากนักวิจัย เพื่อให้เกษตรกรนำความรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติต่อ ในขณะเดียวกัน หลังการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ส่งเสริมก็จะจัดทำตารางเวลาการออกตรวจเยี่ยมเกษตรกร เป็นช่วง ๆ เพื่อติดตามและแนะนำให้มีการยอมรับเทคโนโลยีที่ได้จากการวิจัยนั้น พร้อมทั้งสนับสนุนปัจจัยการผลิตควบคู่กันไปด้วย เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี เป็นลักษณะของการถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบเบ็ดเสร็จ มักจะเป็นการทำงานกับเกษตรกรเฉพาะรายหรือทำกับเกษตรกรผู้นำเท่านั้น

ต่อมาประมาณปี 2523 พบว่า เทคโนโลยีเกษตรที่ถ่ายทอดให้เกษตรกรในระดับแปลง ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรรายย่อย จึงได้มีการปรับแนวคิดของกระบวนการทำงานให้กว้างขึ้นจากการทำในแปลงเกษตรกรมาเป็นการทำวิจัยระบบฟาร์ม โดยเน้นให้นักวิจัยต้องศึกษาและวินิจฉัยภาวะเงื่อนไขของเกษตรกรในระดับครัวเรือน เพื่อวางแผนการทำวิจัยในการแก้ปัญหาให้เกษตรกรได้เหมาะสมยิ่งขึ้น แต่ก็ยังเป็นการเน้นการทำวิจัยเพื่อแก้ไขข้อจำกัดด้านการผลิตเป็นหลัก

หลังจากนั้น 10 ปี (พ.ศ. 2533) ได้มีการนำเอาแนวคิดด้านการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาใช้ โดยเน้นให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการผลิต การติดตาม และการประเมินผลงานวิจัย อย่างไรก็ตาม วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังไม่สามารถสนองตอบต่อปัญหาอันซับซ้อนของเกษตรกรได้ โดยเฉพาะปัญหาของเกษตรกรรายย่อย แม้จะมีการพัฒนากระบวนการแก้ไขปัญหาได้ดีในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังก้ำกึ่งกับความยั่งยืนของของผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามผลการวิจัยนั้น

จะเห็นได้ว่า แนวทางในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ผ่านมา มักจะเป็นการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยกำหนดประเด็นปัญหาตามความรู้ความเข้าใจของนักวิจัยเป็นหลัก แล้วกำหนดเป็นหัวข้อวิจัยเพื่อแก้ปัญหานั้น ๆ เมื่อสรุปผลการวิจัยออกมาแล้ว ก็ให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมนำไปเผยแพร่แก่เกษตรกรเพื่อใช้แก้ไขปัญหาอีกทีหนึ่ง ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ ก็เป็นเพียงมุมมองจากเหล่านักวิชาการ

หรือนักวิจัย ส่วนวิธีการทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ก็เป็นการปฏิบัติของนักวิจัยหรือนักวิชาการเสียเป็นส่วนใหญ่ ผลงานวิจัยที่ได้รับขึ้นอยู่กับข้อจำกัดต่าง ๆ ที่นักส่งเสริมไม่อาจทราบในรายละเอียดเบื้องต้น ถึงภาวะเงื่อนไขในการประยุกต์ใช้ผลงานวิจัยนั้น ทำให้การตีความหรือปรับใช้เทคโนโลยีไม่เกิดผลดีแก่เกษตรกร ต้องเสียเวลา เสียแรงงาน และเสียต้นทุนไปโดยเปล่าประโยชน์

จะเห็นได้ว่า วิธีการวิจัยในแนวทางเดิมที่ผ่านมา นั้น ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในไร่นาของเกษตรกร ไม่ประสานสัมพันธ์กับฝ่ายส่งเสริมหรือนักพัฒนา เนื่องจากไม่ได้นำองค์ความรู้ และทักษะจากท้องถิ่นมาใช้ จึงทำให้ผลงานการวิจัยทั้งหลายเหล่านี้ไม่สอดคล้อง หรือไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้

การแก้ไขปัญหาโดยการใช้ผลการวิจัยที่เข้าถึงปัญหาของกลุ่มเป้าหมายนั้น ต้องเป็นไปในลักษณะของการนำผลที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างแท้จริง จำเป็นต้องมีวิธีการทำงาน มีเครื่องมือและกระบวนการทำงานที่ดี เพื่อที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและเกิดการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรเป้าหมาย เนื่องจากลักษณะสภาพปัญหาของเกษตรกรมีความซับซ้อนหลายมิติ ตลอดจนภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ในแต่ละพื้นที่มี “ลักษณะเฉพาะตัว” ดังนั้นการทำงานเช่นนี้จึงต้องเน้นการทำงานที่เป็น “กระบวนการ” และเน้น “การมีส่วนร่วม” จากหลาย ๆ ฝ่ายหรือหลาย ๆ องค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมจากองค์กรชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกร ไม่ใช่การทำงานกับเกษตรกรเฉพาะราย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เสริมสร้างประสิทธิภาพในการเผยแพร่ขยายความรู้และเทคโนโลยีได้อย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ

การทำวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีจึงต้องทำเป็นคณะ ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกจากหลากหลายสาขาวิชามาร่วมกันเป็น “คณะวิจัยเพื่อการพัฒนาเทคโนโลยี” รวมทั้งเกษตรกรในท้องถิ่นด้วย เป็นการงานที่รวมนักวิจัย นักส่งเสริม นักพัฒนา องค์กรชุมชนในท้องถิ่น และชาวบ้านเข้าด้วยกัน มีการประสานความคิด ร่วมปรึกษาหารือกัน และร่วมตัดสินใจด้วยกัน กระบวนการเช่นนี้จะเปิดโอกาสให้คณะวิจัยเพื่อพัฒนาได้มีโอกาสเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

การเริ่มงานของคณะวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม ต้องเริ่มต้นที่ชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่เริ่มจากแนวคิดของนักวิจัยเหมือนที่ผ่านมา แต่จะเริ่มจากการศึกษาและทำความเข้าใจในภาพรวมของระบบนิเวศน์เกษตรของชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของคณะวิจัยเพื่อพัฒนา และถือได้ว่าเป็นก้าวที่มีความสำคัญมากของการทำงาน

ทั้งนี้คณะนักวิจัยต้องทำความเข้าใจในระบบของชุมชน ซึ่งไม่เฉพาะเข้าใจเพียงแต่ด้านกายภาพเท่านั้น แต่ต้องทำความเข้าใจในองค์รวมทั้งหมด ซึ่งรวมถึง ด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีในระดับท้องถิ่น

นักวิจัยต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดและกระบวนการทำงาน เริ่มต้นโดยการ “ทำจิตให้ว่างเปล่าเป็นอุเบกขา” เข้าไปสู่ชุมชนด้วยความอยากรู้อยากเห็น อยากร่วมกันคิดร่วมกันแก้ปัญหาให้ชุมชนนั้น ไม่ยึดติดกับความคิดเดิมของตนเอง เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมนี้ ต้องทำกันเป็นคณะ

แบบสหวิทยาการ และยังต้องเน้นการทำงานเป็น “กระบวนการ” เพื่อนำไปสู่ “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้จากชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ผลการวิจัยที่ได้รับสามารถตอบสนองต่อปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ให้ความสำคัญกับการทำวิจัยตามสภาพความเป็นจริงของไรนา ตามสภาพจริงของปัญหาที่เกษตรกรในพื้นที่นั้นประสบอยู่

กระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมนี้ ไม่ได้เริ่มต้นที่ศูนย์ แต่เป็นการต่อยอดจากของเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเริ่มจากการประเมินชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกรนั้น ว่ามีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ซึ่งเป็นเทคโนโลยีของท้องถิ่น (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) ประเมินว่าที่ชุมชนมีอยู่นั้นยังใช้ได้ผลหรือไม่ จะทำการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้อย่างไร หรือสมควรนำไปขยายผลในการแก้ไขปัญหาให้แก่ชุมชนเกษตรกรใกล้เคียงได้อย่างไร และจะมีปัญหาหรือผลกระทบหรือข้อจำกัดอะไรบ้าง มีจุดอ่อน จุดแข็ง อย่างไร

การวิเคราะห์ถึงวิธีปฏิบัติในการแก้ปัญหของเกษตรกรในชุมชนนั้น เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาเทคโนโลยีของชุมชน หากพบว่าวิธีปฏิบัติหรือเทคโนโลยีที่มีอยู่เดิมมีจุดอ่อน สมควรปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยเป็นความเห็นร่วมของทุกฝ่าย จึงจะถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเทคโนโลยีร่วมกันระหว่างคณะนักวิจัยและเกษตรกร เรียกว่าเป็น “กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วม”

ในกรณีที่วิเคราะห์วิธีปฏิบัติของชุมชนเกษตรกรในพื้นที่นั้นแล้ว ไม่พบว่ามีวิธีปฏิบัติหรือเทคโนโลยีในการแก้ไขปัญหาที่ประสบในขณะนั้นอยู่เลย จึงเป็นโอกาสของนักวิจัยที่มาจากภายนอก ในการที่จะนำเทคโนโลยีจากภายนอกมาแนะนำ ทดลอง สาธิต ให้กับเกษตรกรในพื้นที่ แต่ทั้งนี้ยังต้องทำแบบเป็นคณะ เพื่อเปิดโอกาสให้แก่ทุกฝ่ายได้เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งรวมทั้งเกษตรกรด้วย เนื่องจากเกษตรกรไม่ใช่ “ผู้ที่ถูกทำการวิจัย” แต่เกษตรกรเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคณะนักวิจัย และเกษตรกรไม่ใช่ผู้ให้ข้อมูลแต่เพียงอย่างเดียว แต่มีสิทธิมีเสียงในการแสดงความคิดเห็นด้วย

เมื่อผลการวิเคราะห์ระบุได้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว จึงกำหนดเป็นหัวข้อสำหรับการวิจัยหรือทดสอบ แล้วจึงจัดทำเป็นแผนการทำวิจัยหรือทดสอบร่วมกัน กำหนดรายละเอียด วิธีการดำเนินการ สรรหาเกษตรกรอาสาสมัครร่วมดำเนินการ กำหนดเวลาดำเนินการ งบประมาณและแหล่งของงบประมาณ ตลอดจนวิธีการติดตามและประเมินผล ทั้งนี้สิ่งที่สำคัญที่สุดคือกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

หลังจากการดำเนินกิจกรรมการวิจัยหรือทดสอบเสร็จสิ้นแล้ว ต้องมีการสรุปผลการวิจัยหรือทดสอบนั้นร่วมกันทุกฝ่าย โดยในเบื้องต้นต้องเป็นการสรุปแบบง่าย ๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถเข้าใจร่วมกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับฝ่ายเกษตรกรที่จะต้องเข้าใจเพื่อนำไปสู่การยอมรับปฏิบัติ ซึ่งผลสรุปนี้จะทำให้กลุ่มเกษตรกรหรือชุมชนมีการพัฒนาที่ดีขึ้น มีบทเรียนสำหรับการทำงาน มีประสบการณ์จากการเรียนรู้ ตลอดจนหาแนวทาง หรือกลไกในการที่จะนำผลสำเร็จนี้ไปขยายให้กับเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ ส่วนนักวิจัยและนักพัฒนาที่มาจากภายนอก ก็ต้องนำผลที่ได้รับพร้อมกับสิ่งที่ได้จากประสบการณ์และการเรียนรู้ นั้น ไป “วิเคราะห์” และ “สังเคราะห์” อีกทีหนึ่ง เพื่อให้สามารถนำไปสู่การอธิบายในเชิง “ทฤษฎี” หรือ “เชิงวิชาการ” ตามหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ต่อไป

แนวทางและกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วมนี้ เป็นการเสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของคนในท้องถิ่น ในการที่จะนำไปสู่การสืบค้นหาภูมิปัญญา และการพัฒนาองค์ความรู้ทั้งหลายที่กลุ่มเกษตรกรมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถนำกลับมาใช้ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น และสามารถสืบทอดต่อไปในอนาคต หากสามารถทำได้ตามกระบวนการดังกล่าว กลุ่มเกษตรกรหรือ

องค์กรชุมชนจะมีศักยภาพ มีความเข้มแข็ง มีประสบการณ์ มีความรู้ และมีทักษะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม จึงสอดคล้องกับแนวทางแก้ไขในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมเกษตร ให้พึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ร่วมประสานสามัคคีในชุมชน ร่วมคิดร่วมทำ และร่วมกันเผชิญปัญหาด้วยปัญญาให้มากขึ้น ตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้ทรงชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาตลอดเป็นเวลากว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ เพื่อที่จะสามารถฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกร สมาชิกในครอบครัว และชุมชนดีขึ้น

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

(Sustainable Agricultural Development Project: SADP)

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (Sustainable Agricultural Development Project: SADP) เป็นหนึ่งใน 17 โครงการ ภายใต้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลเดนมาร์ก โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณผ่านหน่วยงานความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Danish Cooperation for Environment and Development: DANCED) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ ในด้านการบริหารมี “คณะกรรมการบริหารโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน” ประกอบด้วยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา ตลอดจนตัวแทนกลุ่มเกษตรกร และได้มอบให้ “กรมวิชาการเกษตร” เป็นหน่วยงานหลักในการประสานงาน ซึ่งเป็นการดำเนินการร่วมกันของหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้อง โครงการนี้มีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อเพิ่มขีดความสามารถและเสริมสร้างประสิทธิภาพของกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ให้แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มเกษตรกร (เน้นกลุ่มเกษตรกรรายย่อยเป็นหลัก)

เพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ กรมวิชาการเกษตรจึงได้กระจายอำนาจการบริหารจัดการโครงการฯ ไปสู่ระดับภูมิภาคและระดับท้องถิ่นให้มากที่สุด โดยมีคำสั่งแต่งตั้ง “คณะอนุกรรมการบริหารโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนระดับภูมิภาค” และให้ “สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขต” (สวพ.) ทั้ง 8 เขตทั่วประเทศ เป็นหน่วยงานหลักในการประสานงานกับหน่วยงาน

และองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานในระดับภูมิภาคและระดับพื้นที่¹ ทำการศึกษาวิเคราะห์สภาพการเกษตรในด้านต่าง ๆ ก่อนที่จะวางแผนดำเนินการเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรให้แก่เกษตรกรในแต่ละพื้นที่ และประยุกต์ใช้กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายต่อไป

สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขต เป็นหน่วยงานพัฒนาด้านวิชาการระดับภูมิภาคของกรมวิชาการเกษตร ที่ผ่านมาได้ทำหน้าที่และบทบาทในการดำเนินการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีด้านการเกษตรและประสานงานกับหน่วยงานวิชาการอื่น ๆ เช่น “ศูนย์วิจัย” หรือ “สถานีทดลอง” ในท้องถิ่น ฯลฯ แต่ลักษณะงานวิจัยที่ผ่านมาเน้นด้านระบบพืชเป็นหลัก และมักจะเป็นการศึกษาทดสอบกับเกษตรกรเฉพาะราย หรือดำเนินการภายในศูนย์วิจัยหรือสถานีทดลอง ทำให้การสนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรในท้องถิ่นยังไม่เต็มที่ โครงการ SADP จึงเป็นโครงการที่เปิดโอกาสให้ สวพ. ได้พัฒนาบทบาทและหน้าที่ในการวิจัยและพัฒนาที่สนองตอบต่อความต้องการของเกษตรกรในท้องถิ่น ตลอดจนทำหน้าที่เป็นหน่วยงานประสานทั้งกับหน่วยงานภายในกรมวิชาการเกษตร และหน่วยงานภายนอกกรมวิชาการเกษตรในพื้นที่รับผิดชอบ ตลอดจนทำหน้าที่ในการรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในพื้นที่รับผิดชอบ

คณะอนุกรรมการบริหารโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนระดับภูมิภาค

คณะอนุกรรมการบริหารโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืนระดับภูมิภาค ได้จัดตั้งขึ้นโดยการปรึกษาหารือของผู้แทนของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นแต่ละเขต ตามจำนวนของสำนักวิจัยและพัฒนา การเกษตรเขตของกรมวิชาการเกษตร ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 8 เขต รวม 8 คณะ ประกอบด้วยผู้แทนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ และองค์กรชุมชนท้องถิ่น ประมาณ 20-25 คนต่อหนึ่งคณะ มีอำนาจหน้าที่ดังนี้

- ให้การสนับสนุน ประสานงาน และจัดประชุมร่วมกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติงานต่าง ๆ
- ร่วมกันกำหนดเงื่อนไขในการคัดเลือกกลุ่มเกษตรกรที่จะเข้าร่วมโครงการฯ
- ร่วมพิจารณาและให้ข้อเสนอแนะต่อการจัดทำแผนและกิจกรรมการดำเนินงานในระดับพื้นที่
- พิจารณาและให้ความเห็นชอบในการแต่งตั้งคณะทำงานในระดับพื้นที่
- ติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของโครงการฯ ในแต่ละพื้นที่
- บริหารจัดการให้มีการใช้ทรัพยากรของโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพ ในการดำเนินกิจกรรมตามแผนงาน

การดำเนินงานของโครงการฯ

มีขั้นตอนและกระบวนการทำงานที่ชัดเจน ดังนี้

¹ สถานที่ติดต่อของ สวพ.เขต 1-8 สามารถดูได้จาก Website ของโครงการฯ “<http://www.sadp.org>”

การคัดเลือกพื้นที่และกลุ่มเกษตรกร

การดำเนินงานในระดับพื้นที่ โครงการ SADP ได้จัดทำเกณฑ์และเงื่อนไขอย่างกว้าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางให้กับแต่ละภูมิภาค (เขต) ได้ทำการคัดเลือกพื้นที่และกลุ่มเกษตรกร โดยมีประเด็นหลักในการพิจารณาดังนี้

ลักษณะนิเวศน์เกษตรหรือพื้นที่ดำเนินการ

- เป็นพื้นที่ตัวแทนของเขตนิเวศน์หลัก ในบริเวณเขตนั้น เช่นที่ราบ หรือที่สูง
- เป็นตัวแทนของพื้นที่การผลิตหลัก เช่นระบบการผลิตข้าว พืชไร่ ไม้ผล ฯลฯ
- เป็นพื้นที่ที่ทำการเกษตรได้ตามกฎหมาย

กลุ่มเกษตรกร

- เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นทั้งแบบเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้
- มีการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย
- เป็นกลุ่มเกษตรกรที่ด้อยโอกาส
- มีสมาชิกที่สนใจหลากหลายทั้งชายและหญิง
- เป็นกลุ่มที่มีความสนใจ และมีความพร้อมที่จะร่วมมือทดลองและปรับปรุงระบบการผลิตของตนเอง โดยตระหนักถึงการพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก

คณะทำงานในระดับพื้นที่

คณะทำงานในระดับพื้นที่ เป็นหน่วยงานหลักในการสนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อร่วมกันพัฒนาระบบเกษตรยั่งยืนแบบองค์รวม คณะทำงานในระดับพื้นที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่มาจากหลากหลายสาขาวิชาหรือสหวิทยาการจากหลายหน่วยงาน โดยมีตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่เป็นหลัก ความเป็น “คณะทำงานวิจัยเพื่อพัฒนา” สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มหลักในการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ ผู้แทนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาหรือที่ปรึกษา คอยให้คำแนะนำและให้การสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้การสนับสนุนด้านข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นต่าง ๆ ให้แก่กลุ่มเกษตรกร เพื่อให้กระบวนการตัดสินใจของกลุ่มเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

การวิเคราะห์ระบบนิเวศน์เกษตร

การศึกษาและทำความเข้าใจในภาพรวมของระบบนิเวศน์เกษตรของแต่ละพื้นที่ เป็นขั้นตอนแรก และมีความสำคัญต่อนักวิจัยเป็นอย่างมาก ในการที่จะทำการจำแนกหรือระบุหัวข้อของ “การวิจัยเพื่อการพัฒนา” ทั้งนี้ นักวิจัยจำเป็นต้องเข้าใจในสถานการณ์ภาพรวมของพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งไม่เพียงแต่เฉพาะด้านกายภาพเท่านั้น แต่รวมถึงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา และเทคโนโลยีพื้นบ้าน ซึ่งองค์ความรู้เหล่านี้ถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีในระดับท้องถิ่น

การวิเคราะห์เทคโนโลยี

ขั้นตอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหา ประเมิน และวิเคราะห์ เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติที่ดีของเกษตรกร และภูมิปัญญาชาวบ้าน เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพในการผสมผสานเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าสู่กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยี เป็นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง โดยการนำแนวคิดและกระบวนการ “การพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วม” (Participatory Technology Development: PTD) มาใช้เป็นแนวทางดำเนินงาน ซึ่งมีกระบวนการดังนี้

จัดฝึกอบรม ให้กับคณะทำงานในระดับพื้นที่ เกี่ยวกับการวิเคราะห์พื้นที่ และการวิเคราะห์เทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วม

รวบรวมและศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ ของแต่ละพื้นที่

เตรียมตัวและสร้างเครื่องมือเทคนิคต่าง ๆ พร้อมทั้งวางแผนลงพื้นที่เพื่อจัดเก็บข้อมูลเพิ่มเติม ไม่ยึดติดกับแนวความคิดเดิม ๆ ของตนเอง โดยการศึกษาและเก็บข้อมูลนี้จะทำในสองระดับคือ ข้อมูลในระดับกลุ่มหรือชุมชน เป็นการเก็บข้อมูลในภาพรวมของพื้นที่ และข้อมูลระดับครัวเรือน ส่วนนี้จะเป็นการจัดเก็บข้อมูลของสมาชิกกลุ่มต่าง เช่นโครงสร้างของครอบครัว การถือครองที่ดิน ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งระบบการผลิต และภูมิปัญญาหรือเทคโนโลยีที่ใช้อยู่ ตลอดจนจนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ

วิเคราะห์ขั้นตอนเทคโนโลยีและเปรียบเทียบ โดยเริ่มวิเคราะห์เทคโนโลยีหรือภูมิปัญญาที่มีอยู่ของเกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก่อน ว่ามีจุดอ่อน จุดแข็งอย่างไร จากนั้นจึงทำการเปรียบเทียบกับเทคโนโลยีจากภายนอก โดยขั้นตอนนี้จะนำเทคนิคการวิเคราะห์แบบ SWOT มาประยุกต์ใช้

จัดทำแผนงานวิจัยเพื่อการพัฒนา ของแต่ละพื้นที่ (Site) ตามผลการวิเคราะห์ที่ได้ตกลงกัน โดยกิจกรรมในแผนจะเน้นถึงความเป็นไปได้ในการนำไปสู่การปฏิบัติ ตลอดจนความเหมาะสมของกิจกรรมและกลุ่มผู้ที่ได้รับผลประโยชน์

นำกิจกรรมไปสู่การปฏิบัติ กิจกรรมการวิจัยและทดสอบในแต่ละพื้นที่ จะนำไปดำเนินการโดยคณะทำงานของแต่ละพื้นที่ ตามระยะเวลาที่ได้วางแผนไว้ ตลอดจนร่วมกันพัฒนาเครื่องมือในการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของกิจกรรมร่วมกัน

สรุปผลการดำเนินกิจกรรมการวิจัยเพื่อการพัฒนา เมื่อสิ้นสุดการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่ ต้องทำการสรุปผลร่วมกันทุกฝ่าย โดยในเบื้องต้น เน้นการสรุปแบบง่าย ๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถเข้าใจร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้เกษตรกรเข้าใจ ส่วนผลสรุปในเชิงวิชาการ เป็นหน้าที่ของนักวิจัยและนักวิชาการ ต้องนำไปวิเคราะห์และสังเคราะห์ในเชิงวิชาการตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อที่จะให้สามารถอธิบายผลการทดลองให้เป็นที่ยอมรับทางวิชาการต่อไป

ตารางที่ 1 เป็นสรุปเป้าหมาย สิ่งชี้วัด และ ความก้าวหน้าของการดำเนินงานของโครงการฯ จนถึงเดือนตุลาคม 2543

สรุป

โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน มีเป้าหมายที่จะเพิ่มขีดความสามารถและเสริมสร้างประสิทธิภาพของกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ให้แก่บุคลากรที่เกี่ยวข้อง ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มเกษตรกร โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรรายย่อย โครงการเน้นการปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงาน โดยให้ทุกฝ่ายรวมทั้งเกษตรกรได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และเรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการทำงาน เช่นนี้ ก็คือการเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกรนั่นเอง หากทำเช่นนี้ติดต่อกันไปนาน ๆ กลุ่มเกษตรกร ก็จะมีประสบการณ์ ความรู้ ทักษะ และมีความเข้มแข็งเพิ่มมากขึ้น สามารถพัฒนาตนเองและพึ่งตนเองได้ในที่สุด

บรรณานุกรม

- ประสงค์ จันตะคาด. 2543. กระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม: หนทางสู่การกอบกู้ภูมิปัญญาเกษตรยั่งยืน. เอกสารแผ่นปลิวของสำนักงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (SADP/DANCED) กรมวิชาการเกษตร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ.
- สันติ บางอ้อ. 2543. แนวทางการพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน. เอกสารพิมพ์แจกในการประชุม “การประชุมชาวประชาสังคมไทย ครั้งที่ 7/2543” ณ ห้องประชุมประชาธิปไตย สถาบันพระปกเกล้า วันพุธที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2543.
- สำนักงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (SADP). 2543. โครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน. เอกสารแนะนำโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน. สำนักงานโครงการพัฒนาเกษตรยั่งยืน (SADP/DANCED) กรมวิชาการเกษตร เขตจตุจักร กรุงเทพฯ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2541. การสำรวจการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร พ.ศ.2541 ที่วราชอาณาจักร. สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. บริษัท พี เอ ลีฟวิ่ง จำกัด.
- สุวินัย รันดาเว. 2543. เกษตรกรในสังคมชนบทไทย: ประมวลสาระชุดวิชาสังคมไทยกับการส่งเสริมการเกษตร. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. หน้า 78-116.